

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ/REVIEWS

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Αγγελική Ράλλη & Δέσποινα Χειλά-Μαρχοπούλου (εκδ.), Θέματα Νεοελληνικής Γραμματικής: Το γένος. Αθήνα 2003: Πατάκης, σελίδες 250.*

Το γένος των ονομάτων είναι η γραμματική κατηγορία που έχει αποτελέσει ήδη από το παρελθόν αντικείμενο ενδιαφέροντος εκ μέρους των ερευνητών τόσο σε διαγλωσσικό επίπεδο (Ibrahim 1973, Shields 1979, Priestley 1983, Corbett 1991, μεταξύ πολλών άλλων) όσο και στα πλαίσια μελέτης της Ελληνικής (Colaclides 1964, Apostolou-Panara 1986, Θωμαδάκη 1990, Ralli 2001, Σετάτος 1998 μεταξύ άλλων). Τα θέματα που απασχόλησαν και απασχολούν τους ερευνητές στον χώρο αυτόν είναι ποικίλα, καθορίζονται δε σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο της προσέγγισης (συγχρονική, διαχρονική θεώρηση, αυστηρά γραμματική, επικοινωνιακή), αλλά και από το επιλεγόμενο θεωρητικό και μεθοδολογικό πρότυπο (λειτουργική γραμματική, γενετική θεωρία, πρωτοτυπική ανάλυση, κοινωνιογλωσσολογία), με τη διατύπωση πολλές φορές αποκλινοσών απόψεων.

Η μελέτη του γένους αποκτά κατά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη διεθνή βιβλιογραφία, όπως προκύπτει από τον αυξημένο αριθμό μονογραφιών, άρθρων και μελετών,

με παράλληλη επίδοση διακλαδικών προσεγγίσεων στην προσπάθεια να καθορισθεί ο ρόλος του γένους στο σύστημα της γλώσσας και η διάδρασή του με γραμματικά και άλλα συστήματα: η έννοια του σημασιολογικού γένους (Dahl 2000), ο ρόλος της μορφολογίας στον καθορισμό του γένους (Ralli 2002), το γένος στη γραμματική και το γνωστικό σύστημα (Unterbeck, Rissanen, Nevalainen & Saari 2000), γλώσσα, γένος και φύλο (Παυλίδου 2002).

Στο θέμα γένος, στην πολύπλευρη διάστασή του, αναφέρεται το βιβλίο “*Το Γένος*” σε επιστημονική επιμέλεια Άννας Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Αγγελικής Ράλλη & Δέσποινας Χειλά-Μαρχοπούλου (εκδόσεις Πατάκη).

Στο έργο αυτό η γραμματική κατηγορία του γένους αντιμετωπίζεται μέσα από ποικίλες οπτικές γωνίες και μεθοδολογικά πρότυπα που ανταποκρίνονται αφενός στις δυνατότητες που προσφέρει το ίδιο το αντικείμενο, από τη φύση του πολυδιάστατο, και αφετέρου οι τάσεις των συγγραφέων όπως εκδηλώνονται μέσα από την ειδικότητά τους και το προσωπικό τους στίγμα.

Το βιβλίο είναι πολυσυλλεκτικό. Πλην του Προλόγου, περιλαμβάνει επτά μελέτες που αντιμετωπίζουν το θέμα από διάφορες όψεις, με έμφαση σε δύο διαστάσεις: στη γραμμα-

τική/συστηματική διάσταση (καθορισμός γένους στα ουσιαστικά, ποικιλία, γένος και κλίση, γένος και συμφωνία, μεταβολή) και στην ψυχολογική διάσταση (κατάκτηση του γένους, γραμματικό γένος στην παραγωγή του λόγου). Ακολουθούν περιλήψεις στα Αγγλικά και Πίνακας όρων.

Στη γραμματική/συστηματική διάσταση αναφέρονται οι τέσσερις πρώτες μελέτες. Η πρώτη “Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της Ελληνικής (μια θεωρητική πρόταση)” των Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου αποτελεί οιοειδή εισαγωγή στο όλο θέμα, προσανατολίζοντας τον αναγνώστη στην προβληματική του χώρου και προσπαθώντας να ερμηνεύσει τις συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις “απόδοσης και λειτουργίας του γένους”.

Οι συγγραφείς της μελέτης αποτελούν καταξιωμένες ερευνήτριες στον χώρο της θεωρίας της γλώσσας, με ιδιαίτερα σημαντική προσφορά στη μελέτη της Ελληνικής σε διαφόρους τομείς. Η κ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη είναι γνωστή για την προσφορά της στη μελέτη της μορφολογίας της Νέας Ελληνικής, κυρίως με τη συστηματική συλλογή και ανάλυση νεολογισμών, παραγώγων και δανείων. Η κ. Χειλά-Μαρκοπούλου, με βαθιά γνώση της Ελληνικής στην ιστορική της διάσταση, διακρίνεται για την ουσιαστική συμβολή της σε θέματα που άπτονται

του χώρου της σύνταξης, σε συγχρονικό και διαχρονικό επίπεδο.

Στόχος της μελέτης αυτής είναι η συστηματική εξέταση των τάσεων που διαγράφονται αφενός μεν ως προς την απόδοση του γένους στα ονόματα της Νέας Ελληνικής και αφετέρου ως προς τη μεταβολή του γραμματικού γένους των ονομάτων. Αφετηρία της ανάλυσης είναι οι μαρτυρούμενες ποικιλίες/εναλλακτικοί τύποι¹ διαφόρων κατηγοριών που δηλώνουν, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις τους, τη δυναμική μιας κατηγορίας που εξακολουθεί να χαρακτηρίζει το όνομα, υποδηλώνοντας παράλληλα διεργασίες μεταβολής.

Η ανάλυση στηρίζεται κυρίως στην έννοια της πρωτοτυπικής αντιπροσωπευτικότητας των ονοματικών κλιτικών τύπων ανά γένος. Τα χαρακτηριστικά που ορίζουν την έννοια της πρωτοτυπικότητας είναι δύο ειδών: μορφολογικά (παρουσία τερματικών συμφώνων ή φωνηέντων που εκπροσωπούν μια κλιτική τάξη) και σημασιολογικά ([± έμφυχο]). Παράλληλα αξιολογείται η σημασία που έχει η χρήση της έννοιας της πρωτοτυπικότητας στην ερμηνεία του γένους (στην κατάκτηση της μητρικής, στην εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, στην ενσωμάτωση δανείων, στη δημιουργία νεολογισμών).

Βασικά σημεία της ανάλυσης είναι η επισήμανση ενός “κεντρικού, ομοιογενούς” ονοματικού συστήματος

1. Αναφέρομαι σε περιπτώσεις (σελ. 16-19) όπου η εναλλαγή του γένους συνδυάζεται (α) με σημασιολογική διαφοροποίηση (η *μάντρα* vs. το *μαντρί*, ο *περίβολος* vs. το *περιβόλι*), (β) με την απαλοιφή ουσιαστικού ή υπερώνυμου (ο *σκόπελος* vs. η *Σκόπελος*), (γ) με ιστορικές εξελίξεις (η *γάτα* vs. το *γατί*, ο *κότσυφας* vs. το *κοτσύφι*) κλπ.

πρωτοτυπικών αρσενικών, θηλυκών και ουδέτερων προς τα οποία έλκονται διάφορα ονόματα από περισσότερο περιφερειακές ομάδες, και η εμπειρική της τεκμηρίωση με την παράθεση συγκεκριμένων παραδειγμάτων, πολύ καλά επιλεγμένων, από διάφορες κατηγορίες. Τα μορφολογικά και σημασιολογικά κριτήρια πρωτοτυπικότητας εφαρμόζονται επίσης επιτυχώς στην εξέταση των διαχρονικών μεταβολών. Μέσα από την εξέταση διαπιστώνονται δύο τάσεις: η τάση προς ουδέτερη δήλωση του γένους (στα [-έμψυχα]) και η τάση διάκρισης του φυσικού γένους (στα [+ανθρώπινα]), ενώ παράλληλα επισημαίνεται ότι παρόμοιες απλοποιητικές διεργασίες στο ονοματικό σύστημα είναι γνωστές και από άλλες γλώσσες (Αγγλική και Γαλλική).

Με βάση τα δεδομένα της πολύ τεκμηριωμένης ανάλυσης καταλήγουν οι συγγραφείς στο συμπέρασμα ότι στο πρωτοτυπικό σύστημα, το γένος είναι προβλεπτό στη Νέα Ελληνική με βάση (i) τον σημασιολογικό κανόνα που αφορά τη συμφωνία γραμματικού και φυσικού γένους για τα [+ανθρώπινα] και (ii) μορφολογικούς και “ήσσονες” σημασιολογικούς για τα [±έμψυχα] ουσιαστικά. Παρά τις αλλαγές κατά την ιστορική πορεία της γλώσσας και τον δανεισμό υποστηρίζεται, σε τελευταία ανάλυση, ότι το σύστημα του γένους στη Νέα Ελληνική θεωρείται σταθερό, με διαφαινόμενες τάσεις αλλαγής όσον αφορά τους κανόνες απόδοσης του γένους και τον ρόλο της κάθε τιμής.

Η ανωτέρω μελέτη, πρωτότυπη και τεκμηριωμένη από θεωρητικής σκο-

πιάς, αποτελεί σημαντική συμβολή στη διερεύνηση του γένους για τους εξής λόγους: (i) επισημαίνονται δύο βασικά συστήματα, το κεντρικό στο οποίο περιλαμβάνονται οι πρωτοτυπικές τάξεις, και το περιφερειακό, και καθορίζονται οι μεταξύ τους σχέσεις, διάκριση η οποία δεν απαντά, όσο γνωρίζω, στη βιβλιογραφία, (ii) ερμηνεύονται με τρόπο μεθοδικό οι αποκλίσεις/προβληματικές περιπτώσεις ή οι διακυμάνσεις ως προς το γένος και (iii) καθορίζονται η αλληλεξάρτηση γένους και κλιτικής τάξης, αλλά και η αλληλεπίδραση μορφής και σημασίας.

Η δεύτερη μελέτη σε αυτή την κατηγορία είναι της Α. Ράλλη “Ο καθορισμός του γραμματικού γένους στα ουσιαστικά της Νέας Ελληνικής”. Η κ. Ράλλη είναι γλωσσολόγος διεθνώς γνωστή στον χώρο της θεωρίας της γενετικής μορφολογίας, με σημαντική συμβολή στη διερεύνηση της μορφολογίας του ονόματος και του ρήματος της Νέας Ελληνικής, σε συγχρονικό και διαχρονικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο διαλέκτων. Στόχος της μελέτης, όπως φαίνεται και από τον τίτλο, είναι η εξέταση του τρόπου με τον οποίο καθορίζεται το γραμματικό γένος στα ουσιαστικά της Νέας Ελληνικής. Με βάση το πρότυπο της Γενετικής Γραμματικής υποστηρίζεται ότι το γένος αποτελεί λεξικό χαρακτηριστικό που συμμετέχει στον σχηματισμό των λέξεων, αλλά και στη συμφωνία, σε συντακτικό επίπεδο.

Η εργασία χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη τίθενται ερωτήματα σε σχέση με τη φύση και την πραγμάτωση του γένους που απασχολούν

γενικώς τη βιβλιογραφία: πώς ο φυσικός ομιλητής γνωρίζει το γένος ενός συγκεκριμένου ουσιαστικού, αν είναι το γένος κατηγορία κλίσης, αν παρέχει μια ταξινόμηση των ουσιαστικών, αν είναι εύκολος ο εντοπισμός του. Πρόκειται για ερωτήματα που δίνουν το στίγμα της εξέτασης, προσανατολίζοντας τον αναγνώστη στον προβληματισμό που θα ακολουθήσει. Στη δεύτερη ενότητα εξετάζονται θέματα που έχουν σχέση με τον τρόπο που καθορίζεται το γένος στα ουσιαστικά αλλά και με τη σχέση που εμφανίζει με τους διαφόρους τομείς της γλωσσικής ανάλυσης: γένος και σημασιολογία, γένος και φωνολογία, γένος και μορφολογία. Στην τρίτη ενότητα διερευνάται η αναπαράσταση του γένους, με αναφορά στις γενικές κατευθύνσεις μιας προσέγγισης της γενετικής μορφολογίας όπως διατυπώθηκε από τις Di Sciullo (1996) και Ralli (1999a, 1999b).

Έπειτα από σύντομη αναφορά στις βασικές αρχές του θεωρητικού πλαισίου επιχειρείται η ερμηνεία του καθορισμού και της απόδοσης του γένους στα Ελληνικά και υποστηρίζονται τα εξής: (i) Ενώ ο ρόλος της σημασιολογίας είναι καθοριστικός στον προσδιορισμό συγκεκριμένων τιμών γένους, η απόδοσή του εξαρτάται κυρίως από τις μορφολογικές πληροφορίες, (ii) το γένος αποτελεί εγγενή ιδιότητα των ονοματικών θεμάτων και των παραγωγικών επιθημάτων, (iii) τα λήμματα του λεξικού κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες/τύπους: σε αυτά που διακρίνονται από ένα χαρακτηριστικό γένους πλήρως προσδιορισμένο (*ο κήπος, η πρόοδος*) και

σε αυτά που φέρουν ένα χαρακτηριστικό υποπροσδιορισμένο (*ο/η υπουργός*). Το τελευταίο αποκτά την τιμή του μέσω κανόνων προσδιορισμού χαρακτηριστικών.

Το άρθρο συμπληρώνεται με παράρτημα στο οποίο αναφέρονται οι κλιτικές τάξεις και οι συντομογραφίες των όρων.

Η μελέτη αυτή, ιδιαίτερα σημαντική όχι μόνο στο θέμα του προσδιορισμού του γένους στη Νέα Ελληνική, αλλά και σε καθαρά θεωρητικό επίπεδο, παρέχει ένα πρότυπο ανάλυσης που χαρακτηρίζεται από συστηματικότητα και οικονομία, περιγραφική επάρκεια και μεγάλο βαθμό προβλεψιμότητας, παρά τις τυχόν διαφωνίες μεταξύ εκείνων, κυρίως, που αντιτίθενται στα φορμαλιστικά πρότυπα περιγραφής. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρούμε τη διαπίστωση ότι το γένος συμμετέχει όχι μόνο στις διαδικασίες σχηματισμού των λέξεων αλλά και σε συντακτικές διαδικασίες, άποψη η οποία επικρατεί μεταξύ των γενετιστών γλωσσολόγων (Alexiadou & Stavrou 2000, Alexiadou & Anagnostopoulou 2002, Anagnostopoulou 2003: 204).

Η τρίτη κατά σειρά μελέτη είναι της Αναστασίας Χριστοφίδου “Γένος και κλίση στην Ελληνική: μια φυσική προσέγγιση”. Η κ. Χριστοφίδου είναι γλωσσολόγος γνωστή για τις μελέτες της στον χώρο της φυσικής μορφολογίας, αλλά και με σημαντικό έργο στην ψυχολογία με έμφαση στην κατάκτηση της γλώσσας. Στόχος του άρθρου είναι το γένος και η κλίση, στο πλαίσιο του προτύπου της φυσικής μορφολογίας (Natural Morphology)

όπως έχει διαμορφωθεί από τους Wurzel (1984) και Dressler (1987).

Αφετηρία της μελέτης είναι δύο βασικά θεωρητικά ερωτήματα: (i) κατά πόσο σε μια γλώσσα υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων ονοματικών κλίσεων και του γένους και (ii) αν υπάρχει, “ποια είναι η καθορίζουσα και ποια η καθοριζόμενη κατηγορία”.

Εφαρμόζοντας συγκεκριμένα κριτήρια όπως έχουν εφαρμοστεί στους Dressler (1987), Wurzel (1984), αλλά και Beard (1998), βάσει των οποίων επιλέγονται τα παραγωγικότερα κλιτικά παραδείγματα η κ. Χριστοφίδου υποστηρίζει ότι η απάντηση, ως προς το πρώτο ερώτημα, είναι θετική, γεγονός που έχει ως συνέπεια, σε σχέση με τα ελληνικά δεδομένα, τη δυνατότητα να αναλύσουμε το ελληνικό κλιτικό σύστημα βάσει του γένους².

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα, αν δηλαδή και κατά πόσο καθορίζει το γένος την κλίση, στηρίζεται στην εφαρμογή της επιχειρηματολογίας της φυσικής μορφολογίας. Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά σε δύο ειδών επιχειρήματα: τα εσωτερικά “που αφορούν θεωρητικά και ενδογλωσσικά επιχειρήματα γραμματικής ανάλυ-

σης” (σελ. 116) όπως ο δανεισμός, οι νεολογισμοί κλπ. και τα εξωτερικά στα οποία εντάσσονται η γλωσσική κατάκτηση, η ανάλυση λαθών κλπ. Η κ. Χριστοφίδου, στηριζόμενη, κυρίως, στη συμπεριφορά των δανείων και των νεολογισμών σχετικά με την απόδοση του γένους, με παράλληλη όμως αναφορά στη “συμμόρφωση” που ασκούν ποικίλοι παράγοντες (σημασιολογικοί, συστηματικοί, φωνολογικοί)³ και λιγότερο στα δεδομένα της γλωσσικής κατάκτησης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το γένος είναι αυτό που έχει προτεραιότητα σε σχέση με την κλίση, προσδιορίζοντάς την κατά κύριο λόγο.

Η μελέτη με πολύ μεθοδική εφαρμογή των αρχών της φυσικής μορφολογίας και αρίστη τεκμηρίωση ως προς τα εμπειρικά δεδομένα προσφέρει μια νέα οπτική στο θέμα της σχέσης γένους – κλίσης, δίνοντας έναυσμα για περαιτέρω προβληματισμό. Θεωρώ ιδιαίτερα θετική την “επιφυλακτικότητα” της κ. Χριστοφίδου ως προς “το απόλυτο των συμπερασμάτων” της, γεγονός που συνιστά χαρακτηριστικό επιστημονικής ωριμότητας και νηφαλιότητας.

2. Για να χρησιμοποιήσω τα λόγια της (σελ. 114) “...η απάντησή μας στο θεμελιώδες ερώτημα είναι ότι στο πλαίσιο μιας φυσικής γλωσσολογικής ανάλυσης δεχόμαστε πως υπάρχει ικανή μονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ γένους και κλίσης στο κλιτικό σύστημα της Ελληνικής... Αυτή η διαπίστωση μας επιτρέπει, αλλά δεν μας υποδεικνύει να αναλύσουμε το ελληνικό κλιτικό σύστημα βάσει του γένους του”.
3. Παραθέτω μερικά από τα παραδείγματά της – περιπτώσεις δανείων – στα οποία το γένος καθορίζεται με βάση το υπερώνυμο (το βέκτρα (αυτοκίνητο/ το Όπελ) ή από την παρουσία χαρακτηριστικού ληκτικού φωνήεντος: το μπάσο (ιταλ. *il basso*), το μπλόκο (ιταλ. *il blocco*). Θα πρέπει, εν τούτοις, να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το θέμα περιπλέκεται, ο δε προσδιορισμός του επιδρώντος παράγοντα δεν είναι πάντα σαφής (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 188-196, Βασμανόλη 2001: 72).

Στην κατηγορία της γραμματικής ανάλυσης του γένους ανήκει, τέλος, η τέταρτη μελέτη με θέμα “Γένος και συμφωνία στη Νέα Ελληνική” της Δέσποινας Χειλά-Μαρκοπούλου. Στόχος της μελέτης είναι μια πρώτη προσέγγιση των όρων της συμφωνίας ως προς το γένος μεταξύ ουσιαστικού και των προσδιορισμών του με έμφαση (i) στην περιγραφή των συντελεστών (ελεγκτών, στόχων και δεικτών) της συμφωνίας και (ii) στον προσδιορισμό των όρων που ρυθμίζουν τη λειτουργία της συμφωνίας βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων (μορφοσυντακτικής και σημασιολογικής υφής).

Επιχειρείται, κατ’ αρχήν, η εξέταση των δομών, των στόχων και των δεικτών της συμφωνίας, με την εφαρμογή κριτηρίων που έχουν προκύψει από διαγλωσσικούς ελέγχους και έχουν σχέση με την αρχή της ιεραρχίας (agreement hierarchy) καθώς και με τις τυπολογικές έννοιες του μαρκαρισμένου (markedness) και του [± έμψυχου] (animacy). Με βάση τη συγχρονική ανάλυση των δεδομένων υποστηρίζεται ότι στο πλαίσιο συμφωνίας με ελεγκτή το όνομα και στόχους όλα τα κλιτά μέρη του λόγου της Νέας Ελληνικής, οι δείκτες συμφωνίας δεν ακολουθούν την πολυμορφία των κλιτικών τάξεων του ονόματος αλλά εμφανίζουν ένα οικονομικότερο σύστημα. Η διαπίστωση αυτή είναι πολύ ενδιαφέρουσα διότι ανταποκρίνεται στη γενικότερη τάση που επικρατεί στις κλιτές γλώσσες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση των ασυμμετριών και των περιορισμών στη συμφωνία του γένους που έχουν σχέση (α) με τη θέση

των στόχων (μέσα – έξω από την ΟΦ που περιέχει το όνομα-ελεγκτή) και (β) με τη σημασιολογική σχέση που έχουν οι στόχοι αυτοί μαζί του. Υποστηρίζεται ότι οι ασυμμετρίες υπακούουν στην αρχή της ιεραρχίας της συμφωνίας υπό την έννοια ότι μέσα στα όρια της ΟΦ η συμφωνία είναι υποχρεωτική (**αυτή η ευτυχισμένη κορίτσι*) ενώ έξω από αυτά η συμφωνία μπορεί να είναι γραμματική ή σημασιολογική (*είδες το κορίτσι; ναι το/την είδα*).

Στο τελευταίο μέρος της μελέτης περιλαμβάνονται ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις για το φαινόμενο της συμφωνίας σε προγενέστερες φάσεις της Ελληνικής, με σκοπό να δια φωτίσουν περισσότερο το φαινόμενο σε συγχρονικό επίπεδο. Από την εξέταση αυτή πιστοποιείται η σταδιακή εξέλιξη της συμφωνίας από αδιαφανή (λόγω μορφολογίας) στην Αρχαία Ελληνική σε διαφανέστερη στη Νέα Ελληνική, όπου οι σημασιολογικές συνθήκες το επιτρέπουν, και επιβεβαιώνεται η ισχύς της ιεραρχίας με τις διαφοροποιήσεις της συμφωνίας σε θέση κατηγορούμενου.

Η ανωτέρω μελέτη, πρωτότυπη ως προς τη σύλληψή της, έρχεται να θέσει σε νέα βάση ένα θέμα που πολύ λίγο είχε απασχολήσει την παραδοσιακή γραμματική. Πρόκειται για μια μεθοδική και τεκμηριωμένη ανάλυση της διαδικασίας της συμφωνίας, πολύ καλά θεμελιωμένη σε θεωρητικό επίπεδο που οδηγεί σε εύστοχες επισημάνσεις ως προς τη λειτουργία του φαινομένου σε συγχρονικό επίπεδο (πχ. διάκριση μεταξύ “εσωτερικής”

και “εξωτερικής” συμφωνίας)⁴. Η αναφορά της κ. Χειλά-Μαρκοπούλου σε προγενέστερες φάσεις, χώρο στον οποίο κινείται με ιδιαίτερη άνεση, και οι επισημάνσεις της ως προς την εξέλιξη της συμφωνίας αποτελούν μια σημαντική συμβολή στην προσέγγιση του φαινομένου.

Στη γνωστική και ψυχολinguιστική διάσταση του γένους αναφέρονται οι άλλες τρεις μελέτες του τόμου. Πρώτη από το πεδίο αυτό είναι “Η κατάκτηση του γένους στην Ελληνική ως δεύτερη γλώσσα” της Ιάνθης-Μαρίας Τσιμπλή. Η κ. Τσιμπλή είναι γλωσσολόγος διεθνώς γνωστή στον χώρο της γενετικής σύνταξης αλλά και για τη σημαντική συμβολή της σε θέματα ψυχολinguιστικής όπως η κατάκτηση της πρώτης και δεύτερης/ξένης γλώσσας στα οποία δίνει το θεωρητικό της στίγμα. Στόχος του άρθρου είναι η περιγραφή και ανάλυση της μορφοσυντακτικής κατηγορίας του γένους σε προχωρημένο στάδιο κατάκτησης της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας από οικονομικούς μετανάστες της Γεωργίας με βάση, κυρίως, τις θεωρητικές

αρχές του *Μινιμαλιστικού Προγράμματος* (Chomsky 1995).

Επιχειρείται, κατ’ αρχήν, προσδιορισμός του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο κινείται με αναφορά στις διατυπωθείσες αρχές/απόψεις ως προς τη λειτουργία και τον χαρακτηρισμό του γένους⁵. Παράλληλα εξετάζονται συνοπτικά, στο πλαίσιο του Μινιμαλιστικού Προγράμματος, αναλύσεις που στηρίζονται στη θεώρηση του γένους ως μορφοσυντακτικού χαρακτηριστικού και επισημαίνεται η διττή προσέγγιση των δομών συμφωνίας: αποτέλεσμα φωνολογικής επιλογής στοιχείων ή προϊόν συντακτικής παραγωγής. Στηριζόμενη στις αρχές του Μινιμαλιστικού Προγράμματος υποστηρίζει ότι το γένος στην Ελληνική είναι εγγενές στοιχείο του ουσιαστικού, ξεχωριστό όμως ως προς το στοιχείο της ερμηνευσιμότητας ([± ερμηνεύσιμο]), αντίθετως προς τα άλλα φ-χαρακτηριστικά, δηλαδή πρόσωπο και αριθμό, τα οποία είναι [+ ερμηνεύσιμα] και την πτώση [- ερμηνεύσιμο].

Ακολουθεί σύντομη κριτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά

-
4. Η κ. Χειλά-Μαρκοπούλου δεν αναφέρεται στη συμφωνία όπως χρησιμοποιείται στο γενετικό πρότυπο όπου η έννοια έχει πρωταρχική σημασία, νοούμενη ως χαρακτηριστικό της Κλίσης (Inflection), κεφαλή της Φράσης Κλίσης (Inflectional Phrase) μαζί με τον Χρόνο (Tense) σε αναλύσεις που στηρίζονται στο *Πρότυπο της Κυβέρνησης και Αναφορικής Δέσμευσης* (Government and Binding, Chomsky 1981) ή λειτουργική κατηγορία (Functional Category) στο *Μινιμαλιστικό Πρόγραμμα* (Minimalist Program, Chomsky 1995). Για τη συμφωνία στη γενετική θεωρία βλ. Τσιμπλή, 168-177, σε αυτόν τον τόμο.
5. Γίνεται αναφορά στον διττό χαρακτηρισμό του σύμφωνα με την τυπολογία των γλωσσών. Συγκεκριμένα, το γένος εμφανίζεται ως “λεξικό” χαρακτηριστικό που περιορίζεται σε ορισμένους τύπους αντωνυμιών και ουσιαστικών (πχ. *he, she* στην Αγγλική) ή ως μορφολογικό χαρακτηριστικό που κωδικοποιεί σχέσεις συμφωνίας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν αναφέρεται στην άποψη κατά την οποία το γένος μπορεί να θεωρηθεί λειτουργική κατηγορία στη διευρυμένη ΟΦ (Picallo 1991).

με την κατάκτηση του γένους στη δεύτερη γλώσσα, με αναφορά, κυρίως, στην επικρατούσα θεωρητική άποψη σύμφωνα με την οποία σημαντικός είναι ο ρόλος της φωνολογίας και της υποσυνείδητης χρήσης “φωνολογικών κανόνων στην επιλογή των σωστών στοιχείων της ΟΦ που δηλώνουν σχέση συμφωνίας” (σελ. 173).

Με αφετηρία βασικά θέματα που δημιουργούνται από την ανωτέρω προσέγγιση και στηριζόμενη στη συστηματική ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων της, με παράλληλη εφαρμογή των αρχών της θεωρίας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία παραγωγής συμφωνίας γένους που ισχύει για τον φυσικό ομιλητή μπορεί να υιοθετηθεί και για τον ομιλητή της Γ2 – παρά τις μαρτυρούμενες αποκλίσεις. Επί πλέον υποστηρίζει ότι το ουδέτερο αποτελεί τον μη χαρακτηρισμένο τύπο, γεγονός που αποδίδεται στη μεγαλύτερη συχνότητά του σε σχέση με τους άλλους σε συνδυασμό με την έλλειψη του χαρακτηρισμού του ως προς το χαρακτηριστικό [± εμψυχο].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, τέλος, θεωρητικές επισημάνσεις σχετικά με τη διάκριση μορφοφωολογικού και αφηρημένου λεξικού⁶ που αξίζει να απασχολήσουν την

έρευνα, αποτελώντας έναυσμα για περαιτέρω πειραματικές εφαρμογές.

Η μελέτη αποτελεί ουσιαστική συμβολή όχι μόνο για τις παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα σχετικά με τα δεδομένα κατάκτησης της Γ2, αλλά και για τις θεωρητικές επισημάνσεις της (μινιμαλιστική προσέγγιση του γένους, ενίσχυση της υποστηρικθείσας διάκρισης μορφοφωολογικού λεξικού και αφηρημένου λεξικού στο γλωσσικό τμήμα), οδηγώντας σε γόνιμο προβληματισμό σε περισσότερα γνωστικά πεδία.

Η κατάκτηση του γένους στη μητρική γλώσσα και ειδικότερα σε παιδιά προσχολικής ηλικίας αποτελεί αντικείμενο εξέτασης από τη Ζωή Γαβριηλίδου και την Αγγελική Ευθυμίου στο άρθρο “Η κατάκτηση του γένους της Ελληνικής από παιδιά προσχολικής ηλικίας (Πιλοτική μελέτη)”. Η κ. Γαβριηλίδου και η κ. Ευθυμίου είναι δύο νέες επιστήμονες που ασχολούνται με επιτυχία στην εξέταση μορφολογικών και λεξιλογικών φαινομένων της Νέας Ελληνικής. Στόχος της μελέτης αυτής είναι ο πειραματικός έλεγχος της κατάκτησης του γένους που στηρίζεται σε δεδομένα 27 παιδιών προσχολικής ηλικίας, με βάση τις πρωτοτυπικές τάξεις ονομάτων που προτείνονται από τις Αναστασιάδη-

6. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι τα δεδομένα της Γ2 επιβεβαιώνουν την υποστηρικθείσα θέση κατά την οποία το μορφοφωολογικό λεξικό και το αφηρημένο λεξικό είναι διακριτά στην κατάκτηση της Γ1 ενώ η αντιστοίχισή τους εμφανίζεται οιονεί αυτόματα “λόγω της έλλειψης παρεμβολής άλλων, ανταγωνιστικών μορφολογικών στοιχείων” (σελ. 187). Κατά την εκμάθηση της Γ2 “η ανάπτυξη της μορφολογικής γνώσης ακολουθεί εμφανώς διαφορετική πορεία από την εκμάθηση των αφηρημένων μορφοσυντακτικών κατηγοριών” (ό.π. 187). Η ιδιαίτερα συνοπτική αναφορά μιας τόσο ενδιαφέρουσας θεωρητικής επισήμανσης αφήνει, εν τούτοις, ερωτηματικά.

Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου σε αυτόν τον τόμο.

Έπειτα από μια πολύ κατατοπιστική εισαγωγή στην οποία γίνεται βιβλιογραφική επισκόπηση των σχετικών με το γένος μελετών με επισήμανση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η έρευνα περιγράφεται η διεξαχθείσα πιλοτική έρευνα (δείγμα, διαδικασία συλλογής δεδομένων). Στη συνέχεια παρατίθενται και αξιολογούνται τα αποτελέσματα της έρευνας, με παράλληλη αναφορά στατιστικών στοιχείων (συχνότητες απόδοσης γένους στις λέξεις του ερωτηματολογίου).

Ακολουθεί συζήτηση των αποτελεσμάτων από την οποία φαίνεται να επιβεβαιώνεται η αρχική υπόθεση. Συγκεκριμένα υποστηρίζονται τα εξής: (i) τα παιδιά στην προσχολική ηλικία επιλέγουν σωστά το γένος των πρωτοτυπικά αρσενικών, θηλυκών και ουδέτερων ομάδων λέξεων, (ii) μαρτυρούνται αποκλίσεις στις μη πρωτοτυπικές περιπτώσεις, (iii) παρατηρείται στα ουσιαστικά τάση μεταβολής του γένους “λόγω μορφολογικής πίεσης και εφαρμογής των αρχών της πρωτοτυπικότητας” (σελ. 202), (iv) επισημαίνεται η προτεραιότητα των μορφολογικών παραγόντων που επιδρούν στην απόκτηση του γένους, (v) είναι πιθανή η εσωτερική ιεράρχηση των πρωτοτυπικών ομάδων.

Η μελέτη, μεθοδική και τεκμηριωμένη ως προς ανάλυση των δεδομένων και των συμπερασμάτων της, επιβεβαιώνει στο μεγαλύτερο ποσοστό τις διατυπωθείσες απόψεις των Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου ενώ επισημαίνεται ότι

απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση μεγαλύτερου δείγματος και αναφορά σε ευρύτερες ηλικιακές ομάδες.

Ο τόμος κλείνει με τη μελέτη της Ευαγγελίας Πλεμμένου “Το γραμματικό γένος στην παραγωγή του λόγου (Μια ψυχολογολογική προσέγγιση)”. Η κ. Πλεμμένου είναι ψυχολογολόγος και ασχολείται με την αντίληψη και παραγωγή του λόγου.

Στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση ορισμένων πτυχών της αναπαράστασης της πληροφορίας του γένους στο νοητικό λεξικό των ομιλητών της Ελληνικής μέσα από την εξέταση των διαδικασιών παραγωγής λόγου και, συγκεκριμένα, παραγωγής ΟΦ, με τις μορφές: Ουσιαστικό, Άρθρο + Ουσιαστικό, Επίθετο + Ουσιαστικό.

Έπειτα από σύντομη επισκόπηση ορισμένων χαρακτηριστικών του γένους στην Ελληνική όπως καθορίζεται στα διάφορα επίπεδα δομής της γλώσσας (σημασιολογικό, φωνολογικό, μορφολογικό) γίνεται αναφορά σε ορισμένα κριτήρια απόδοσης του γένους στην Ελληνική, με την επισήμανση όμως ότι τα επί μέρους χαρακτηριστικά του ονόματος (σημασιολογικά, φωνολογικά και μορφολογικά) “συγκροτούν ένα πλέγμα αντιθέσεων που εν μέρει μόνο προσδιορίζει τις αντιθέσεις του γένους” (σελ. 211).

Στη συνέχεια αναλύεται το θεωρητικό/ψυχολογολογικό πλαίσιο (Levelt, Roelofs & Meyer 1999) και καθορίζονται τα επίπεδα γλωσσικής δομής και επεξεργασίας (εννοιολογικό, συντακτικό, μορφολογικό) καθώς και τα βασικά χαρακτηριστικά επεξεργασίας της λεξικής πληροφορίας.

Ακολουθεί η περιγραφή των πειρα-

μάτων που διεξήχθησαν στην Ελληνική, κατά το πρότυπο διερεύνησης άλλων γλωσσών, και αναλύονται τα αποτελέσματα. Από την ανάλυση επιβεβαιώνεται, για μια ακόμη γλώσσα, η εμπειρική ισχύς υπόθεσεων (Levelt et al. 1999) κατά τις οποίες η πληροφορία του γένους του ουσιαστικού αναπαριστάται στο συντακτικό επίπεδο και καθορίζεται εγγενώς στο λήμμα, ενώ σε λέξεις που αποτελούν στόχους συμφωνίας η τιμή του γένους ορίζεται κάθε φορά βάσει κανόνων συμφωνίας.

Ο τόμος αυτός έρχεται να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία εφόσον απουσιάζει μια συστηματική μελέτη του γένους και της λειτουργίας του, παρά τις μεμονωμένες αναφορές σε άρθρα, γραμματικές, βιβλία ή συλλεκτικούς τόμους. Οφείλονται, για τον λόγο αυτό, συγχαρητήρια στις κ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδου, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρχοπούλου που είχαν την επιστημονική επιμέλεια της έκδοσης για την πρωτοβουλία τους να αναλάβουν ένα παρόμοιο εγχείρημα με ό,τι αυτό συνεπάγεται και την υλοποίησή του με μεγάλη επιτυχία, όπως τουλάχιστο κρίνεται από το αποτέλεσμα.

Όπως φάνηκε από τη σύντομη παρουσίαση των εργασιών, τα κείμενα του τόμου αποτελούν στο μεγαλύτερο ποσοστό συμβολή όχι μόνο στο εξεταζόμενο θέμα, αλλά και γενικότερα στη θεωρία του γένους: θέτουν ερωτήματα, προτείνουν ερμηνείες, ελέγχουν πειραματικά θεωρητικές υποθέσεις, με συνέπεια, επιστημονική τεκμηρίωση, βιβλιογραφική ενημερότητα, συμπαρασύροντας τον αναγνώστη σε έναν γόνιμο και ουσιαστικό προβλη-

ματισμό. Οι ποικίλες προσεγγίσεις, συγκλίνουσες ως προς τη μεθοδολογία και τα συμπεράσματα, ή αποκλίνουσες, αποτελούν θετικό βήμα στη διερεύνηση μιας κατηγορίας ιδιαίτερα σημαντικής για μια γλώσσα με τόσο πλούσιο μορφολογικό σύστημα.

Θεωρώ ιδιαίτερα θετικό στοιχείο του τόμου τη θεματολογική του πολυμέρεια, σε συνδυασμό με το πολυδιάστατο της προσέγγισης, αποτέλεσμα της εφαρμογής ποικίλων θεωρητικών προτύπων: λειτουργικής, γενετικής γραμματικής, γνωσιακής θεωρίας, πρωτοτυπικής θεωρίας. Η πολυμέρεια αυτή κάνει το έργο προσιτό σε ευρύτερες ομάδες επιστημόνων οι οποίοι μπορούν να επιλέξουν την οπτική που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντά τους.

Ως προς το σημείο αυτό, θα ήθελα να επισημάνω, εν τούτοις, την έλλειψη μιας καθαρά συντακτικής προσέγγισης του γένους και των χαρακτηριστικών του, κυρίως του [+ έμφυχο], στο πλαίσιο των πιο πρόσφατων φάσεων της γενετικής θεωρίας τα οποία, όπως τουλάχιστο προκύπτει από πρόσφατες αναφορές (Bonet 1991, Ormazabal & Romero 2001, Anagnostopoulou 2003: 199-205, 291-293), φαίνεται να ρυθμίζουν υπό ορισμένες προϋποθέσεις καθαρά συντακτικές διαδικασίες όπως προκύπτει από δεδομένα ανάλυσης της Νέας Ελληνικής και ισπανικών διαλέκτων (Ormazabal & Romero 2001).

Σχετικά με τα δεδομένα της Νέας Ελληνικής υποστηρίζεται ότι το χαρακτηριστικό [+ έμφυχο] της γενικής εμμέσου αντικειμένου περιορίζει τη μετακίνηση/πρόταξη του αμέσου αντικειμένου που φέρει το χαρακτηριστικό

[+ έμφυχο], γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία που έχει το χαρακτηριστικό του γένους, και ιδιαίτερα του [+ έμφυχο] στην συντακτική παραγωγή⁷. Η σημασία του χαρακτηριστικού αυτού αναφέρεται επίσης στην ανάλυση της ΟΦ (Alexiadou & Stavrou 2000)⁸.

Πέραν της πολυμέρειας και της άρτιας από πλευράς περιεχομένου εμφάνισής του τόμου σημαντικά γνωρίσματα του αποτελούν επίσης η αρίστη δομή του ως προς τη διάταξη των μελετών, η ρέουσα, απλή και εναργής γλώσσα των κειμένων, η αποφυγή περιττών τεχνικών όρων και σύμβολων που δυσκολεύουν συνήθως τον “αμύητο” αναγνώστη και η άψογη τυποτεχνική του εμφάνιση.

Κλείνοντας θεωρώ σκόπιμο να τονίσω ότι το βιβλίο *Το Γένος* αποτελεί προσφορά στο γλωσσολογικό και το ευρύτερα φιλολογικό κοινό. Οι προ-

τεινόμενες περιγραφές και ερμηνείες φωτίζουν πολλές όψεις της κατηγορίας, συμβάλλοντας σε μια συνολική “χαρτογράφηση” του φαινομένου και προσφέροντας, παράλληλα, ένα πλαίσιο το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία της Ελληνικής ως μητρικής και ξένης.

Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού
Πανεπιστήμιο Αθηνών
e-mail: dtheofan@phil.uoa.gr

7. Η λειτουργία του περιορισμού αποδεικνύεται, κατά την Αναγνωστοπούλου (ib. 200-201) από προτάσεις όπως:

(i) ?*θα τον στείλω της Μαρίας για τις διακοπές του καλοκαιριού
αλλά (ii) θα της στείλω τον γιο μου για τις διακοπές του καλοκαιριού

Η αντιγραμματικότητα της πρώτης πρότασης οφείλεται στο γεγονός ότι το χαρακτηριστικό του γένους [+ έμφυχο] της γενικής (*της Μαρίας*) περιορίζει τη μετακίνηση της αιτιατικής (*τον*) όταν δηλώνει [+ έμφυχο]. Αντιθέτως, σε περίπτωση άψυχου αντικειμένου ο περιορισμός σχεδόν εκλείπει (ib. 201).

8. Το άρθρο πραγματεύεται την κατανομή του κλιτικού που δηλώνει τον κτήτορα μέσα στην ονομαστική φράση (ΟΦ) και, συγκεκριμένα, σε δεδομένα εναλλαγής χρονικού επίθετου + κλιτικό και Ουσιαστικού + κλιτικό (*το καινούργιο αυτοκίνητό μου / το καινούργιο μου αυτοκίνητο*). Η προτεινόμενη δομή για την ΟΦ, στις περιπτώσεις αυτές, περιέχει μια προβολή Χρόνου που ενσωματώνει χαρακτηριστικά προσώπου και του [+ έμφυχο] και μια μικρή προτασιακή δομή (small clause) που στεγάζει τον κτήτορα και το κτήμα. Το κλιτικό του κτήτορα, εξ αρχής δίπλα στο όνομα, κλιτικοποιείται με το επίθετο σε θέση [Χαρ, ΦΡΧρ]. Παρόμοια ανάλυση στηρίζεται στην απουσία δομών επίθετο + αντωνυμία σε δεδομένα στα οποία ο κτήτορας χαρακτηρίζεται ως [- έμφυχο] (πχ. ?*τα καινούργια του έπιπλα*, όπου το *του* αναφέρεται σε άψυχο, πχ. *το σπίτι*). Σχετικά με την ανάλυση αυτή υπάρχουν επιφυλάξεις, οπωσδήποτε όμως η διάκριση μεταξύ ± *εμφύχου κτήτορα* είναι δεδομένη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexiadou, A. & Anagnostopoulou, E. 2002. "Person and animacy splits: from hierarchies to features". Ανακοίνωση στο 25ο Συνέδριο GLOW. Amsterdam, 9-11 Απριλίου 2002.
- Alexiadou, A. & Stavrou, M. 2000: "Adjective – clitic combinations in the Greek DP". Στο B. Gelarch & J. Grijzenhout (εκδ.), *Clitics in Phonology, Morphology and Syntax*. Amsterdam: John Benjamins, 63-84.
- Anagnostopoulou, E. 2003: *The Syntax of Ditransitives: Evidence from Clitics*. Berlin & N. York: Mouton de Gruyter.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994: *Νεολογικός δανεισμός της Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη.
- Apostolou-Panara, A. 1986: "Gender assignment of English substantives in Modern Greek". *Παρουσία Δ'*, 97-104.
- Βασμανόλη, Ε. 2001: *Οι αντιδάνειες λέξεις στη Νέα Ελληνική*. Διδ. διατριβή. Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Beard, R. 1998: "Derivation". Στο A. Spencer & A. M. Zwicky (εκδ.), *The Handbook of Morphology*. London: Blackwell, 44-65.
- Bonet, E. 1991: *Morphology after Syntax: Pronominal Clitics in Romance Languages*. Doctoral Dissertation. MIT.
- Chomsky, N. 1981: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chomsky, N. 1995: *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Colaclides, P. 1964: "Pattern of gender in Modern Greek". *Linguistics* 5, 65-68.
- Corbett, G. 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, O. 2000: "Animacy and the notion of semantic gender". Στο B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen & M. Saari (εκδ.), *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin & N. York: Mouton de Gruyter, 99-115.
- Di Sciullo, A.-M. 1996: "Atomicity and relatedness in configurational morphology". Στο A.-M. Di Sciullo (εκδ.), *Configurations - Essays on Structure and Interpretation*. Somerville: Cascadilla Press, 17-41.
- Dressler, W. U. 1987: *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: Benjamins.
- Θωμαδάκη, Ε. 1990: "Ο ρόλος του γένους στη διαμόρφωση των νεοελληνικών κλιτικών παραδειγμάτων: θηλυκά ουσιαστικά σε -ος". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 13, 247-264.
- Ibrahim, M. 1973: *Grammatical Gender*. The Hague: Mouton.
- Levelt, W. J. M., Roelofs, A. & Meyer, A. 1999: "A theory of lexical access in speech production". *Behavioural and Brain Sciences* 22, 1-75.
- Ormazabal, J. & Romero, J. 2001 (ms.): *Agreement Restrictions*. University of the Basque Country / LEHIA and University of Alcalá/ Universidad Autónoma de Madrid.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 2002: "Γλώσσα – γένος – φύλο: προβλήματα και αναζητήσεις ελληνικής γλώσσας". Στο Θ. Παυλίδου (εκδ.), *Γλώσσα – γέ-*

- νος – φύλο. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 11-75.
- Picallo, C. 1991: “Nominals and nominalization in Catalan”. *Probus* 3, 279-316.
- Priestley, T. 1983: “On drift in Indo-European gender systems”. *Journal of Indoeuropean Studies* 11, 339-363.
- Ralli, A. 1999a: “Inflectional features and the morphological module hypothesis”. *Working Papers in Theoretical and Applied Linguistics* 6, 111-142.
- Ralli, A. 1999b: *Topics in Comparative Morphology*. Class Notes of Themi International Summer School in Linguistics (TISSL).
- Ralli, A. 2001: “Gender in Greek nouns”. Στο Γ. Αγγουράκη κ.ά. (εκδ.), *Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 154-162.
- Ralli, A. 2002: “The role of morphology in gender determination: Evidence from Modern Greek”. *Linguistics* 40, 519-551.
- Σετάτος, Μ. 1998: “Γραμματικό και φυσικό γένος στην Κοινή Νεοελληνική”. *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 7, 117-136.
- Shields, K. 1979: “A theory of gender change”. *Glossa* 13, 27-38.
- Unterbeck, B., Rissanen, M., Nevalainen, T. & Saari, M. (εκδ.) 2000: *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wurzel, W. U. 1984: *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*. Berlin: Akademie Verlag.